

ULUCHAY
Social-Economic Innovation Center

THINK FUND
SUPPORTING POLICY RESEARCH

**AZƏRBAYCANDA
KƏND TƏSƏRRÜFATI
KOOPERASIYASI:
Problemlər və Perspektivlər**

Mündəricat

GİRİŞ	3
XÜLASƏ.....	4
PROBLEMİN ANALİZİ:.....	5
KƏND TƏSƏRRÜFATI KOOPERASIYASI NƏDİR?	8
ARAŞDIRMANIN NƏTİCƏLƏRİ	10
KƏND TƏSƏRRÜFATI KOOPERASIYALARININ AZƏRBAYCANDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN VACİBLİYİ	14
STATİSTİK RƏQƏMLƏR	18
TÖVSİYYƏLƏR	19
BİBLİOQRAFIYA	21

Müəlliflər:
Sadiq Lətifov
Mayis Səfərov

Şəki, Azərbaycan
Dekabr, 2013

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi tərəfindən aparılan tədqiqatların əsas məqsədi ölkənin kənd təsərrüfatındakı real vəziyyəti araşdırmaqla, perspektivlərin öyrənilməsi və inkişaf etmiş dövlətlərdə fəaliyyət göstərən Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyası modellərinin Azərbaycanın aqrar sahəsində işləmə mexanizminin tətbiq etdirilməsi üçün müvafiq dövlət qurumlarına tövsiyələr hazırlamaqdır.

Bölgələrdə, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan xırda və orta sahibkarlar arasında aparılmış rəy sorğuları nəticəsində məlum olmuşdur ki, insanlar "Kooperasiya" anlayışına müxtəlif prizmalardan yanaşırlar. Belə ki, bir qrup insanlar keçmiş kollektiv və sovet təsərrüfatları (kolxoz-sovxoz) sisteminin bərpa olunmasını arzuladıqları halda, digər qrup tam əksinə, yəni yeni modellərin tətbiq olunmasını və müasir üslubla çalışmağa üstünlük verənlərdir. Bundan əlavə, “məmurlar” qrupuna aid edilə bilənlərdir ki, onlar da mövcud real biznes mühitlə tam şəkildə razılaşanlardır. Bir qrup insanlar isə, ümumiyyətlə "Kooperasiya" haqqında məlumatları olmayanlardır ki, onlar da öz torpaqlarından bildikləri və bacardıqları kimi istifadə edirlər.

Aparılan tədqiqatlar və təhlillər onu deməyə əsas verir ki, yerlərdə çalışan insanların "Kooperasiya"-ya münasibətləri müxtəlifdir. Bu sahə üzrə maarifləndirmə və məlumatlandırma düzgün və ya heç aparılmadığından, onlar "Kooperasiya" anlayışını nəzəri cəhətdən düzgün təhlil edə bilmirlər və səriştəsiz şəkildə aqrar sahədən istifadə etməkdə davam edirlər. Mövcud durumda, xüsusilə dünyada ərzaq təhlükəsizliyi probleminin qlobal məsələyə çevrildiyi bir vaxtda ölkənin aqrar sektorunun inkişafı ilə bağlı problemlərin əksəriyyəti hələ də öz həllini tapmadığı üçün artıq təcili islahatların aparılması çox vacibdir.

Bu baxımdan da, "Uluçay" Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzinin qarşısında duran əsas vəzifələrindən biri də odur ki, yerlərdə vəziyyəti araşdırıb, "Kooperasiya"-ların yaradılmasının önəmliliyini vurğulamaqla yanaşı, bu sektorla bağlı bir sıra vacib tövsiyələr hazırlayaq Milli Məclisinin Aqrar Siyasət Komissiyasına və Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə təqdim etsin

Araşdırma Açıq Cəmiyyət Fondlarının Beyin Mərkəzi Fondu (Think-Tank Fund) tərəfindən “Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzinə ayrılmış Ümumi və İnstitusional Yardım çərçivəsində həyata keçirilmişdir.

Açıq Cəmiyyət Fondları və Beyin Mərkəzi Fondu sənəddə qeyd olunan fikir və mövqeləri dəstəkləməyə bilər.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarının demoqrafıq göstəricilərinə əsasən, bölgələrdə yaşayan insanların 53,1%-i (*cədvəl 4*) kənd əhalisinin payına düşür və onların illik ailə büdcəsinin 73,1%-i də məhz aqrar sahədən əldə edilən gəlirlər hesabına formalaşır. Ölkə əhalisinin yarısından çoxunun kənd yerlərində yaşaması, bu sahənin daima diqqət mərkəzində saxlanması, eləcə də, problem və perspektivlərin araşdırılmasının vacibliyini zəruri edir.

Bu zərurəti nəzərə alaraq, "Uluçay" Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi aqrar sektorda mütəmadi olaraq araşdırmalar aparmaqda davam edir. Bu il də, təşkilatın mütəxəssisləri tərəfindən aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, bölgələrdə kənd təsərrüfatı sektoru üzləşdiyi çətinliklərdən hələ də qurtara bilmir.

Keçmiş sovet sisteminin süqutundan sonra yerlərdə kollektiv və sovet təsərrüfatları (kolxoz və sovxozlar) kortəbii və səriştəsiz aparılan islahatlar nəticəsində dağıdılmış, nəticədə bölgələrə xas olan məhsul və bitkilərin məhsuldarlığı, heyvandarlığın inkişafı sürətlə aşağı düşmüş, yeni bazar prinsiplərinə keçid mərhələsində rəqabətə davamlılıq qabiliyyəti itirilmişdir. Kənd təsərrüfatı sektorunun tənəzzülə uğraması ölkədə bir çox ciddi problemlərin meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Xüsusi ilə də, əhalinin yerli ərzaqla təminatı ilə bağlı təhlükənin yaranması, aqrar sektorda işsizliyin artması, yerli məhsulların keyfiyyət və kəmiyyət baxımından Avropa bazarlarına çıxışlarının məhdudlaşması və digər səbəblər daha aktual şəkildə özünü büruzə verməkdədir. Bütün bunları əsas götürərək dövlət və qeyri-dövlət qurumları kənd təsərrüfatının yenidən inkişafı mexanizmi yollarının çözülməsini məhz aqrar sahədə normal inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsində və yerlərdə tətbiqində görürlər. Bu səbəbdən də, yeni Qanunların işlənilib hazırlanması üzərində müzakirələr aparılır, qərarlar qəbul olunur. Belə Qanunlardan biri və bəlkə də, ən önəmlisi fermerlərin fərdi əmək və resurslarını könüllü birləşdirməklə vahid mövqedən çıxış etməyi təmin edən "Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyaları Haqqında" Qanun layihəsidir. Artıq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində "Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyaları Haqqında" Qanun layihəsi 1-ci oxunuşdan keçməklə, 2-ci oxunuş üçün hazırlanmışdır. Parlamentin müvafiq komissiya üzvlərinin hazırladıqları sənəd barədə söylədikləri müsbət fikirlər, qeyd edilən Qanunun qəbul ediləcəyini söyləməyə əsas verir.

"Uluçay" Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi qeyri-hökumət təşkilatı olaraq Qanun layihəsinin müzakirə prosesinin gedişatını yaxından izləyir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş maddələrin ekspertlərlə birgə təhlilini aparır, əhali arasında həmin Qanunla bağlı sorğular keçirir və öz tövsiyələrini müvafiq dövlət qurumlarına və Parlament Komissiyalarına çatdırır. "Uluçay" SİİM öz növbəsində hesab edir ki, sözü gedən Qanun layihəsinin qəbulu və yerlərdə dəqiq icrası kənd təsərrüfatının güclü inkişafında stimullaşdırıcı rol oynayacaqdır.

Kooperasiyaların yaradılması ilə bağlı Mərkəz tərəfindən aparılmış araşdırmalar, sorğular və təhlillərin nəticələri deməyə əsas verir ki, fermerlərin qruplar şəklində formalaşaraq fəaliyyət göstərməsi, mövcud resurs və potensiallardan birgə istifadə səmərəliliyi artıracaq, bazar rəqabətinə davamlılığı möhkəmləndirəcəkdir.

Azərbaycan Qafqaz sıra dağlarının cənubunda yerləşən, 58%-i dağlıq və 42%-i düzənlik və yamaclardan ibarət olan bir diyardır, Respublikamızın fiziki coğrafiyasında yer kürəsindəki on bir iqlim qurşağından doqquzu mövcuddur ki, bu da, öz növbəsində müxtəlif yüksək keyfiyyətli meyvə, qoz-fındıq və tərəvəz, yaşıl çay yarpağı, sitrus bitkiləri, həmçinin müxtəlif sahə məhsulları, o cümlədən taxıl, pambıq və digər çoxsaxəli kənd təsərrüfatı istehsal sisteminin olması üçün imkan yaradır. Azərbaycan hələ SSRİ dönməsində iqtisadi nəticələrə görə neft və ağır sənaye istehsalı və emalı ilə paralel inkişaf etmiş aqrar ölkə olub. Əkinçilik, bitkiçilik, heyvandarlıq, meyvə-tərəvəzçilik, tingçilik, bağçılıq, çayçılıq və balıqçılıq ölkədə çox sürətlə inkişaf etmiş və Azərbaycan özünü bütün sahələrlə yanaşı kənd təsərrüfatı məhsulları ilə tam təmin edən ölkələr sırasında olmuşdur.

25 dekabr 1991-ci il tarixdə SSRİ-nin dağılması, təbii olaraq, vahid dövlət tərəfindən idarəçilik prinsiplərinin ləğvinə gətirib çıxartdı. Nəticədə iqtisadiyyatın bütün sahələri, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafı ciddi zərbə aldı. Dövlət nəzarətində olan kollektiv və sovet təsərrüfatları ləğv edildi və plansız şəkildə aparılmış aqrar islahatlar nəticəsində sözü gedən müəssisələrin balansında olan bütün torpaqlar, əmlak və texnikalar yerli kənd əhalisi arasında payçılıq prinsipləri əsasında bölüşdürüldü. İnsanlar artıq öz mülkiyyətlərinin sahiblərinə çevrildikdən sonra sahib olduqları torpaq və əmlaklardan plansız və kortəbii istifadə etməyə başladılar. Aqrar sahədən kifayət qədər anlayışlarının olmaması və düzgün idarəçilik sisteminin qurulmaması, son illərdə kənd təsərrüfatını iflic vəziyyətə gətirib çıxartdı. Digər tərəfdən Hökumət tərəfindən yaradılmış aqrar islahat komissiyalarının gördüyü işlərdə ciddi boşluqlar və təlimatlara uyğun olmayan qaydada bölgülərin hesablanmamış şəkildə aparılması kənd təsərrüfatının inkişafında daha da geriləmələrə səbəb oldu. Belə ki, bölgülər aparıldığı zaman bəzi hallarda bir fermerə bir texnika verildisə, digər halda 3-5 və ya daha çox kəndliyə böyük, amma yararsız əmlak payı düşürdü. Belə olduğu təqdirdə, insanlar əmlaklarda öz payına düşən hissəsini söküb apardılar. Səriştəsi olmayan texnika sahibləri isə texnikadan lazımı qaydada faydalana bilmədilər. Bəzi hallarda isə kəndlilərə yerləşdiyi kənddən bir qədər uzaqlıqda, hətta bəzi yerlərdə 30-35 km aralıda olan ərazilərdə pay torpaqlar verildi. Əksəriyyət hallarda isə təsərrüfat işçilərinə həcmcə az olan torpaqlar verildi (bu hallar əsasən qağlıq və dağətəyi rayonlarda daha çox qeydə alınmışdır). Məsafənin uzaqlığı, eyni zamanda kənd yollarında infrastrukturun bərhad olması sözü gedən torpaqları istifadəsiz qoyur və tədricən torpaqlar eroziyaya uğrayırdılar. Artıq torpaq mülkiyyətçiləri anlayışla qəbul etməyə başladılar ki, onların həmin torpaqlarda əkib-becərdikləri məhsullar maya dəyərindən çox baha başa gəlir və bu səbəbdən də, onlar sahib olduqları torpaqları istifadəsiz qoymağa məcbur oldular. Əslində, bu hal gözlənilən idi, çünki, dünyanın heç bir yerində sahəsi 5 – 10 ha-dan az olan kənd təsərrüfatı subyektləri rentabelli sayılır. Yaranan bu cür problemlər artıq ölkə iqtisadiyyatının aqrar sahəsinin inkişafını ildən-ilə zəiflətdi və son nəticədə iqtisadi göstəricilərin parametrlərinə görə kənd təsərrüfatının ÜDM payı 25 %-dən 5 %-ə endi.

Narahatçılıq doğuran hal odur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatında ciddi tənəzzül müşahidə olunur. Cəmi 20 il öncə ixracatda kənd təsərrüfatının payı

30%-ə çatırdı. Bu gün bütün ixracatın cəmi 1,3%-i bu sahənin payına düşür ki, bu da ölkənin potensialına görə çox azdır. Azərbaycanın xarici ticarət balansının müsbət saldoda olması enerji daşıyıcılarının ixracatı ilə bağlıdır. Natural rəqəmlərdə kənd təsərrüfatının ixracatında müəyyən dərəcədə irəliləyişlər olsa da, tədiyyə balansında və ixracatda bu sahənin payı çox aşağıdır. Təhlükəli olan odur ki, tədiyyə balansında və ixracatda kənd təsərrüfatı məhsullarının payı son 5 ildə hər il azalmağa doğru gedir. İxracatla bağlı plansızlıq və systemsizlik fermerlərin stimullaşdırılmasında maneçilik törədir. Aydın məsələdir ki, yalnız daxili bazarın hesabına fermer təsərrüfatlarını ayaqda saxlamaq mümkün deyil.

“Uluçay” Sosail-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzinin apardığı araşdırmalar nəticəsində kənd təsərrüfatı sahəsində geriləməyə səbəb olan əsas amillərin aşağıdakılardan ibarət olmasını aydınlaşdırmışdır:

1. Aqrar islahatları zamanı bölgələrin düzgün aparılmaması:
 - Kollektiv və sovet təsərrüfatlarına məxsus olan münbit torpaqların və yararlı kənd təsərrüfatı texnikalarının əsasən keçmiş məmurlar (həmin təsərrüfatların, eləcə də, rayonlarda aqrar sahəyə məsul olan rəhbər şəxslər) tərəfindən ələ keçirilməsi;
 - Torpaqların paylanmasında plansızlıq, qeyri – şəffafılıq və ədalətsizlik.
2. Fermerlərin bilik və bacarıqlarının az olması:
 - Əkin zamanı aqrotexniki qaydalara düzgün riayət olunmaması;
 - Heyvandarlıqda və bitkiçilikdə yeni əmələ gəlmiş xəstəliklər barədə məlumatsızlıq və onlara qarşı düzgün müayinələrin aparılmaması;
 - Ədəbiyyat qıtlığı.
3. İdarəçilik sisteminin müasir tələblərə cavab verməməsi:
 - Kadr çatışmazlığı. Misal üçün: Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatına görə 2011-ci il hesablamalarında Şəki rayonunda 77 min baş iri buynuzlu, 190 min baş isə xırda buynuzlu heyvanlar qeydə alınmışdır. Dövlət Baytarlıq Xidmətinin Qanunvericiliyə əsasən iri və xırda buynuzlu heyvanlarının baş sayına görə təhkim olmuş həkimlərin sayı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:
 - mal-at - 1 vahid (700 baş) - 1 nəfər baytar həkim
 - qoyun-keçi - 0.5 vahid (1400 baş) - 1 nəfər baytar həkimŞəki Baytarlıq İdarəsinin nəzdində çalışan baytar həkimlərin sayı 26 nəfər, bir o qədər də texniki heyət təşkil edir. Beləliklə DBX-nin təlimatına uyğun olaraq yalnız həkim personalı 110- 135 nəfər təşkil etməli idi ki, bu da hazırda çalışan həkimlərin sayından 4 dəfə azdır
 - Kəndlərdə internet şəbəkələrinə çıxışın olmaması;
 - Elektron hesabat formalarından yararlanmaması (mühasibat işçilərinin müasir tələblərdən məlumatsızlığı).
4. Marketing mühitinin çox aşağı səviyyədə olması:
 - İstehsal və emal müəssisələri ilə yerli fermerlər arasında birbaşa təmasın qurulmaması;
 - Soyuducu kameralarının xidmətinin baha olması;

- Bazarlara çıxışların məhdudluğu.
5. Kəndlərdə infrastrukturaların bərbad olması.
 6. Mövcud kənd təsərrüfatı texnikalarının yararsızlığı və çatışmazlığı.
 7. Aqrolizinq servislərinin xidmətlərindən istifadənin çətinliyi:
 - Liqinq şərtlərinin ağır olması;
 - Bürokratik əngəllər;
 - Xidmətlərin bahalı olması;
 - Texnikaların bahalı olması.
 8. Torpaqların əkinə yararsız hala salınması:
 - Fasiləsiz əkinlər;
 - Torpaqların zəif qidalanması;
 - Gübrə preparatlarının alınması üçün vəsaitlərin olmaması;
 - Subsidyaların əkindən sonra verilməsi.
 9. Əksər bələdiyyə torpaqlarının istifadəsiz qalması və yaxud yerli fermerlərin istifadəsi üçün icarə qiymətlərinin yüksək olması və bürokratik əngəllər

Ölkə iqtisadiyyatının əsaslı dərəcədə enerji daşıyıcılarından gələn gəlirlərdən asılılığı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi təminatında ciddi problemlər yaratdığını nəzərə alaraq, Hökumət kənd təsərrüfatını tənəzzüldən qurtarmaq üçün müəyyən addımlar atmağa başladı. Aqrar sektorun inkişafı və dirçəlməsi Azərbaycan Hökuməti qarşısında prioritet məsələ olaraq ön plana çəkildi. Bu sahədə bir sıra Dövlət Proqramları qəbul edilərək, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi sərəncamı ilə təsdiqləndi.

- **"2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət Proqramı"**
(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.12.2011-ci il tarixli 1890 sayılı sərəncamı)
- **"Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı"**
(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.11.2011-ci il tarixli sərəncamı)
- **"Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı"**
(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02.03.2011-ci il tarixli 640 sayılı sərəncamı)
- **"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"**
(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14.04.2009-cu il tarixli sərəncamı)
- **"2008—2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"**
(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.09.2008-ci il tarixli 3043 sayılı sərəncamı)
- **"2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"**
(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25.08.2008-ci il tarixli sərəncamı)

Eyni zamanda, bəzi Dövlət Proqramları çərçivəsində tingçiliyin inkişafı üçün yeni fond yaradıldı, aqrolizinq fəaliyyətə başladı, dövlət tərəfindən yanacaq, motor yağları və əkin üçün subsidiyalar ayrılması üçün sərəncamlar imzalandı.

Bununla belə, yuxarıda qeyd edilən Dövlət Proqramları aqrar sektorun bütövlükdə dirçəldilməsi üçün yetərli sayılmır və bu sahənin hərtərəfli inkişafı üçün real və ciddi islahatların vacib olduğunu göstərir. Hökumət, Parlament, Bələdiyyə və Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının bir sıra ekspert və mütəxəssisləri artıq ABŞ, İsrail, Qərbi və bir sıra Şərqi Avropa dövlətlərinin təcrübələrindən yararlanaraq, istifadə olunan modellərin öyrənilməsi və ölkənin aqrar iqtisadiyyatında tətbiq olunmasının vacibliyini israrla təkid etməyə başlayıblar. Dünya praktikasında geniş yayılmış və kənd təsərrüfatının inkişafına əhəmiyyətli tövhə verən "Kooperasiya" adlı qurumların artıq Azərbaycanda da işlənilib hazırlanması və fəaliyyətə düşməsi mexanizmi üzərində işlər aparılmağa başlanılmışdır.

KƏND TƏSƏRRÜFATI KOOPERASIYASI NƏDİR?

Müasir kooperasiyaların yaranması 19-cu əsrin əvvəllərində Avropada Sənayə İnqilabı ərəfəsində baş vermiş və yoxsulluq şəraitində özünə kömək vasitəsi kimi Avropa ölkələrində bir qurum olaraq yayılmağa başlamışdır. Buna baxmayaraq, 1844-cü ildə Rochdale Society of Equitable Pioneers Ltd.-nin yaradılması, kənd təsərrüfatı kooperasiyalarının unikal prinsiplərini müəyyən olunmasına ən çox təsir göstərmişdir. "Rochdale" istehlak kooperasiyası İngiltərədə müxtəlif peşələri təmsil edən bir qrup şəxslər tərəfindən yaradılmışdır. Qurumun əsas məqsəd və vəzifəsi kooperasiya üzvlərinin sosial-iqtisadi və mədəni-maarif ehtiyaclarını qarşılamaq idi. 1864-cü ildə Almaniyada Friedrich Wilhelm Raiffeisen tərəfindən yaradılmış kredit və əmanət kooperasiyası, kredit və ya bank institutu kimi fəaliyyət göstərən kooperasiyaların inkişafında mühüm rol oynamışdır. Raiffeisen Bankı şəhər və kənd yerlərində özünə-kömək ideyası ilə yaradılan kooperasiyalara əmanət və kredit xidmətləri göstərirdi.

Beynəlxalq Kooperativ Alyansının bu anlayışa verdiyi izah belədir: «Kooperativ-cəmiyyət üzvlərinin özlərinin iqtisadi, sosial və mədəni ehtiyaclarını qarşılamaq üçün demokratik nəzarətin təmin olunduğu müştərək müəssisə yaratmaq vasitəsi ilə könüllü birləşdikləri müstəqil assosiasiyadır».¹

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı isə «kooperativ» anlayışını belə müəyyən edir: «Kooperativlər məhdud resurslara malik insanların özlərinin iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün muxtar və demokratik idarəetmə formalaşdırmaqla birləşdikləri assosiasiyalardır».²

Bazar münasibətlərinin yüksək inkişaf etdiyi ölkələrdə dövlət və özəl mülkiyyətlə yanaşı, kooperativ mülkiyyət forması da mövcuddur və kooperativlər iki mülkiyyət formasına görə xarakterizə edilir:

¹ «Agricultural Co-operatives. A Start –up Guide»

² «Создание и организация деятельности сельскохозяйственных потребительских кооперативов». Москва 2007

I. İstehsal kooperativləri - kənd təsərrüfatı məhsullarının vahid müəssisə çərçivəsində təşkili məqsədlə vətəndaşlar tərəfindən yaradılan kommersiya təşkilatıdır. Bu halda kooperativin iştirakçıları özlərinin əmlakının və ya pul vəsaitlərinin müəyyən hissəsini birləşdirərək pay fondu yaradırlar. Müəssisənin gəlirləri üzvlərinin pay fonduna qoyuluşlarının nisbətinə uyğun olaraq onlar arasında bölüşdürülür.

II. İstehlak kooperativləri - kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların xərclərə qənaət olunması və ya əlavə gəlir əldə etmək üçün öz üzvlərinin istehsal və maliyyə vəsaitlərinə ehtiyaclarının qarşılınması, məhsul satışının effektiv təşkili məqsədi ilə yaratdığı qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Kooperativ üzvləri formalaşdırdıqları xidmətlər hesabına məhsul istehsalını daha səmərəli təşkil etmək imkanı qazanırlar.

Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyalarının üstünlükləri:

- Mahiyyət etibarilə gəlir gətirən biznesdir – kənd təsərrüfatı fermerlərinin sərvət və mülkiyyətinin genişləndirilməsidir;
- Kollektiv idarəçilik - siyasi bərabərlik və demokratik institutların yaradılması üçün təcrübə əldə etmək baxımından mühüm bir məqamdır;
- KTK-ları işçilərinin öz işindən həzz alması;
- Əmək təhlükəsizliyi (mənfəət azalsa belə, iş saatlarının azaldılması ilə işçilərin işdə saxlanması baxımından);
- Sosial ədalət, qarşılıqlı inam və anlayış, bu qurumu daha cəlbedici edir;
- Vəsaitlərin səmərəli xərclənməsi və maliyyə şəffaflığı;
- Yoxsulluğun və işsizliyin aradan qaldırılması;
- Mülkiyyət və demokratik idarəetmə, gəlirlərin artması;
- Öz üzvlərinin ehtiyaclarının qarşılınması baxımından səmərəli xidmətin göstərilməsi (daha şaxəli fəaliyyət – daha çox gəlir);
- Keyfiyyətli məhsulların artması;
- Rəqabətliyin və bazarların artması;
- Məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsi;
- Kənd təsərrüfatının inkişafının icmaların həyat tərzinin artmasına dəstəyi;
- Dövlətin təmənnəsiz ayırdığı subsidiyaların büdcədə qalması və digər əhəmiyyətli sahələrə yönəldilməsi.

Cətinliklər:

- Yerli kənd əhalisi arasında bilik və bacarıqların olmaması;
- Müasir mühitə uyğun olaraq aqrar sahə üzrə mütəxəssislərin yetişdirilməməsi;
- Yerli əhalinin bugünkü bazar qiymətlərindən məlumatsız olması (bazara birbaşa çıxışının olmaması);
- Tədarükçülərlə əlaqələrinin müasir səviyyədə olmaması;
- İdarəetmə bacarıqlarının zəif olması;
- Kənd Təsərrüfatı Texnikalarının yararsızlığı.

Avropa Birliyinin kənd təsərrüfatı kooperasiyalarının inkişafına dair mövqeyi:

- Meliorasiya – (su təchizatının yaxşılaşdırılması);
- MTS – Maşın – Traktor Stansiyalarının yaradılması;
- Aqro Lizinq sisteminin sadələşdirilməsi və əlçatan olması;
- Araşdırmaların aparılması (texniki və əmlak baxımından);

- Maarifləndirmə və məlumatlandırma;
- KTK –rına texniki dəstəyin göstərilməsi (araşdırma, maarifləndirmə, təlimlər);
- Hansı sahələrdə Kooperativlərin yaradılmasının vacibliyinin təyin edilməsi;
- Maliyyə qurumları ilə əlaqələrin yaradılması;
- KTK- ları üçün Biznes Planların hazırlanmasında dəstək;
- Qadınların və gənclərin prosesə aktiv cəlb olunması və onların ictimai vəkilliyi;
- Fermerlərin inkişaf etmiş Avropa ölkələrinə təcrübə proqramlarına göndərilməsi;
- KTK-ları haqqında Qanunun tezləşdirilməsi haqqında dövlətə tövsiyələrin verilməsi;
- İndeksləşdirmə (hüquqi status və planlaşdırılma, idarəetmə strukturu və hesabatlılıq sistemi, istehsal və keyfiyyət, bazar əlaqələri və biznes münasibətləri, iş qəbul və üzvlük strategiyası və s.).

ARAŞDIRMANIN NƏTİCƏLƏRİ

"Uluçay" Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzinin ölkə ərazisinin beş iqtisadi rayonları üzrə 611 fermerlər arasında apardığı sorğular nəticəsində məlum olmuşdur ki, respondentlərin Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyalarının yaranmasına münasibəti dörd əsas düşüncə tərzinə bölünür:

1. Kollektiv və sovet (kolxoz və sovxoz) təsərrüfatları sisteminin yenidən bərpa ideologiyasını prioritet kimi qəbul edənlər:

Qeyr edilən prinsiplərlə kənd təsərrüfatının idarə edilməsinə üstünlük verənlər əsasən yerli kənd əhalisinin orta və yaşlı təbəqəsidir. Postsovet məkanı dağılıdıda insanlarda əmlak və torpaq mülkiyyətçilərinə çevrilmək eyniyası yaranmışdı. Artıq hər bir kəndli əməklərindən yalnız özlərinin bəhrələncəyini, müstəqil aqrar siyasət yürüdəcəyini, şəxsi ailə balansının olması və hər hansı subyektdən asılılığı ortadan qaldıracağını düşünürdü. Lakin məxsus olduqları əmlak və torpaqlardan qeyri - konstruktiv istifadə, aqrotexniki qaydalara və təlimatlara qeyri – professional yanaşma, sərf edilmiş uzun müddətli əməyin rentabellsiz olmasına gətirib çıxardı və həmin insanlarda keçmiş fəaliyyətlərlə bağlı nostalji hisslər yaranmağa başladı. Bu qrupa aid olan insanlarda artıq qəti fikir formalaşmış ki, kolxoz və sovxozlar yenidən bərpa olunmalı, inzibati – idarəetmə sistemi yaradılmalı, xüsusi mülkiyyətə əsaslanmamalı və administrativ qaydalar formalaşdırılmaqla idarəçilik sistemi tam dövlətin nəzarətinə verilməlidir. Bunu da onunla əsaslandırırırlar ki, aqrar sektorun idarəçiliyinin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi, onları maddi və mənəvi məsuliyyətlərdən azad etməklə yanaşı davamlı və stabil inkişafa aparacaqdır. Bu kateqoriyaya aid olan insanlar düşünürlər ki, torpaqların əkilməsi, suvarılması, aqrotexniki qulluğun aparılması, heyvandarlığın inkişafı və s. kənd təsərrüfatı sahələri dövlətin nəzarəti və dotasiyaları hesabına inkişaf etdirilməlidir.

2. Yeni Qanuna ehtiyacın olmadığını qeyd edənlər (şəxsi torpaqlarından istifadə edənlər):

Bu kateqoriyaya aid edilən insanlar digərlərindən fərqli olaraq müəyyən dərəcədə daha çox torpaq sahələrinə malikdirlər. Həmin torpaq sahələrini də

istədikləri kimi əkib-becərilər. Onların qarşılıqlarına qoyduqları məqsəd, malik olduqları torpaq və əmlaklardan başqa, kiçik torpaq payçılarının, eləcə də, dövlət və bələdiyyə torpaqlarını ya uzunmüddətli icarəyə götürmək və ya daha ucuz qiymətə almaqdır. Onlar birgə və könüllü fəaliyyət göstərməyə meyilli deyillər. Səbəb kimi, özlərinin əmlaklarının yetərincə olmasını, eləcə də, digər payçılara qarşı olan inamsızlığı qeyd edirlər. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq həmin fermerlərin də əksəriyyətinin idarəçilik sistemi ilə bağlı problemləri çoxdur və müasir inkişaf modellərindən məlumatsızdırlar. Digər əsas amil isə ondan ibarətdir ki, onların əksəriyyəti dövlətin ayırdığı dotasiyalar hesabına fəaliyyətlərini davam etdirə bilirlər. Nəticə etibarilə, onların da yaratdığı təsərrüfat sistemi müəyyən obyektiv və subyektiv amillərdən asılı olaraq davamlı inkişafa nail olmağa imkan vermir.

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzinin apardığı araşdırmalar isə göstərir ki, bu qrupa aid edilən, yəni “Kooperasiyalar Haqqında” yeni Qanunun qəbul edilməsinin əleyhinə gedən insanların ən böyük narahatlıqları ondadır ki, yeni Qanuna əsasən Kooperasiyalar yaratmaq məqsədi ilə dövlət və bələdiyyəyə aid olan torpaqlar icarədarlardan dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı baxımından məcburi qaydada geri alınabilir (Torpaq Məcəlləsinin 73-cü maddəsinə istinadən). Belə hal da, təbii olaraq bu insanlara sərf etmir. Araşdırmalarda məlum olub ki, bəzi fermerlər dövlət və bələdiyyəyə məxsus olan yüz hektarlarla torpaq sahələrini uzun müddətə və ucuz qiymətə icarəyə götürsələr də, səriştəsizlik və maliyyə sıxıntılarını səbəbindən həmin sahələri əkib becərə bilmirlər. Özlərinin maliyyə ehtiyaclarını qismən ödəyə bilən bu insanlar böyük torpaq sahələrini istifadəsiz qoymaqla, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi zərbə vururlar.

Kənd təsərrüfatı üzrə ekspert Vahid Məhərrəmov yeni Qanuna ehtiyacın olmadığını qeyd edir. Onun fikrincə, əvvəlki Qanuna bəzi yeniliklər, əlavələr etməklə daha yaxşı nəticələrə nail olmaq olardı. Köhnə Qanundan fərqli olaraq yenisində fermerlərin, pay torpağı almış sahibkarların birləşməsi məsələsini həvəsləndirmə, stimullaşdırma siyasəti ilə həyata keçirmək nəzərdə tutulur. Qanunun işləməsi siyasi iradə ilə bağlı məsələdir. Əgər siyasi iradə yoxdursa, ən yaxşı Qanun belə işləməyə bilər.

Xatırladaq ki, hələ 1996-cı ildə “Kooperasiya haqqında” 9 fəsildən və 35 maddədən ibarət Qanun qəbul olunub. Sonradan bu Qanun qüvvədən düşüb və dövrün tələbiə uyğun olaraq yeni Qanun hazırlanması zərurəti yaranıb.

3. Aqrar sektorun davamlı inkişafına nail olmaq üçün mütərəqqi modellərin tətbiqinin vacibliyini düşünənlər:

Aqrar sahədə çalışan bir qrup insanlar isə anlayırlar ki, kənd təsərrüfatındakı müvafiq durum çox gərgindir və gələcək inkişaf perspektivi yoxdur. Onların gəldiyi qənaət budur ki, vəziyyətin belə davam etməsi ölkənin aqrar sektorunu daha da ağır vəziyyətə salacaqdır. Bu sahədə idarəçiliklə bağlı mövcud olan systemsizlik, pay torpaqlarının azlığı üzündən rentabəlsiz olması, məhsulun maya dəyərinin baha başa gəlməsi, bazar əlaqələrinin lazımı səviyyədə qurulmaması, daha şaxəli fəaliyyət göstərməklə daha çox gəlir əldə

etmək imkanının olmaması, rəqabətliliyin olmaması və digər hallar inkişaf etmiş ölkələrin modellərinin tətbiqinin vacibliyini zəruri edir.

Dünyada əhali sayının sürətlə artması ilə əlaqədar insanların ərzaqla təminatında yaranacaq problemləri dərk edən professional mütəxəssislər belə qənaətdədirlər ki, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə və modernləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Parlament Assambleyasının iclaslarında durmadan aqrar sektorun inkişafı məsələləri ön plana çəkilir. Bir sıra beynəlxalq əhəmiyyətli təşkilatlar, donorlar kənd təsərrüfatının modern inkişaf mexanizmi yollarının araşdırılması üçün iri layihələr həyata keçirir, tədqiqat işlərini genişləndirirlər. Banklar, sığorta və lizinq şirkətləri tərəfindən aqrar sahəsinin inkişafına dair güzəştli paketlər təklif olunur. Əlbətdə ki, hazırda dünyada baş verən iqtisadi böhran, qlobal işsizlik, ərzaq təhlükəsizliyi problemi ölkəmizdə də təsirsiz ötmür. Ölkədə neft, neft-kimya sənayesi və s. sahələr sürətlə inkişaf edir və Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Çoxlu sayda iri həcmli sosial-iqtisadi, tikinti və arxitektura və s. yönümlü layihələr həyata keçirilir. Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə Avropaya inteqrasiya edir. Belə olduğu halda Azərbaycan Hökuməti qarşısında şərtlər ağırlaşdırılır, tələblər çoxalır.

Bütün bunları nəzərə alaraq Hökumət rəhbərləri, Qanunverici orqan, yerli ekspertlər və aqrar sahədə çalışan təbəqə Azərbaycanın artıq yeni müasir tələblərə uyğunlaşdırılmış prinsiplərə əsasən inkişaf etdirilməsi metodlarından istifadə olunmasının vacibliyini bildirirlər. Ölkə rəhbəri də öz çıxışlarında gələcəkdə kənd təsərrüfatının inkişafına yeni proqramların əlavə edilməsinin və bu sahəyə maksimum dərəcədə diqqət göstərməyin vacibliyini qeyd etməklə bildirmişdir ki, bu həm təhlükəsizlik, həm iqtisadi, həm də sosial məsələdir. Çünki, Azərbaycan əhalisinin demək olar ki, yarısı kənd təsərrüfatı bölgələrində yaşayır.

Milli Məclisin aqrar siyasət komissiyasının sədri Eldar İbrahimovun fikrincə istehsalçıdan istehlakçıya qədər davam edən bir prosesi təmin edəcək yeganə sistem kooperasiyaların yaradılmasıdır. Onun fikrincə, bu Qanunun qəbul edilməsi ölkəmizin aqrar bölməsində yeni dövrün başlanmasının təməlini qoyacaq.

Deputat Əli Məsimli qeyd edib ki, bu Qanunun qəbulu nəticəsində yaradılacaq Kooperasiyalar kənd təsərrüfatında gəlirlərin artırılmasına, az xərclərlə böyük mənfəət əldə edilməsinə, kənd təsərrüfatı işçilərinin işinin effektivliyinə kömək edəcək.

Mütəxəssislərin real vəziyyətə obyektiv yanaşması, onlarda qəti şəkildə fikirlər formalaşdırır ki, zaman itirmədən ABŞ, Qərbi və İsrail kimi inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsinə və yerlərdə tətbiqinə böyük ehtiyac vardır.

4. Yerli kənd əhalisinin kooperasiyalar haqqında məlumatsızlığı:

Bu sahəyə aid edilən insanlar ümumi tərəddüd içərisindədirlər. “Kooperasiyalar” barədə məlumatları yox dərəcəsindədir. Hansı istiqamətdə

inkışaf etməyin mümükünlüyü barədə qərar qəbul etməkdə çətinlik cəkirlər. Yeni qurum haqqında tərəddüdləri çoxdur.

Milli Məclisin deputatı Vahid Əhmədovun fikrinə görə “Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyası Haqqında” Qanun layihəsi bu formada qəbul edilə bilməz və bu, cəmiyyətdə birmənalı qarşılanmayacaq.

Deputat Qanun layihəsinin indiki formada qəbul edilməsinin əleyhinə gedib və layihənin ciddi şəkildə təkmilləşdirilməsinin vacib olduğunu bildirib. Onun fikrincə, bu Qanun layihəsi belə formada qəbul edilə bilməz: “İlk olaraq bu Qanunla bağlı ictimaiyyətdə maarifləndirmə işləri aparılmalı və əhali başa salınmalıdır. Yoxsa cəmiyyət elə başa düşər ki, Qanunun qəbulu ilə kolxozlar yenidən bərpa edilir. Ona görə də cəmiyyət bu Qanunu başa düşməyəcək və biz qınaq obyektinə çevriləcəyik. Odur ki, Qanun qəbul edilməzdən əvvəl cəmiyyətdə Qanunla bağlı maarifləndirmə işləri aparılmalı və sənəddə bəzi ciddi dəyişikliklər edilməlidir”.

Milli Məclisin Aqrar Siyasət Komissiyasının sədri Eldar İbrahimov vurğulayıb ki, Kooperasiya ilə bağlı Qanunu hazırlamaqda məqsəd kiminsə torpağını əlindən almaq deyil: “Torpaq Məcəlləsinin 73-cü maddəsində açıq şəkildə qeyd olunur ki, xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar sahibkardan alınmır. O torpaqlar alına bilər ki, onlar bələdiyyəyə və yaxud dövlət mülkiyyətinə aid olsun. Yəni kooperasiya adı altında yenidən keçmiş kolxoz sistemi bərpa olunacaq və sair kimi iddiaların heç bir əsası yoxdur. Yeri gəlmişkən, hazırda xüsusi mülkiyyətə aid olan torpaqların sahəsi 1 milyon 671 min hektardır. Özü də bu torpaqlar əkinə yararlı, münbit torpaqlardır. Qanun layihəsində göstərilir ki, kooperativlərə daxil olmaq və oradan çıxmaq könüllülük prinsipinə əsaslanır. Bu gün Azərbaycanda cəmi 179 kənd təsərrüfatı kooperativi mövcuddur ki, onlar da 1996-cı ildə qəbul edilmiş və sonradan qüvvədən salınmış “Kooperasiya haqqında” Qanuna və 1999-cu ildə qəbul edilmiş Mülki Məcəllənin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq yaradılıb.

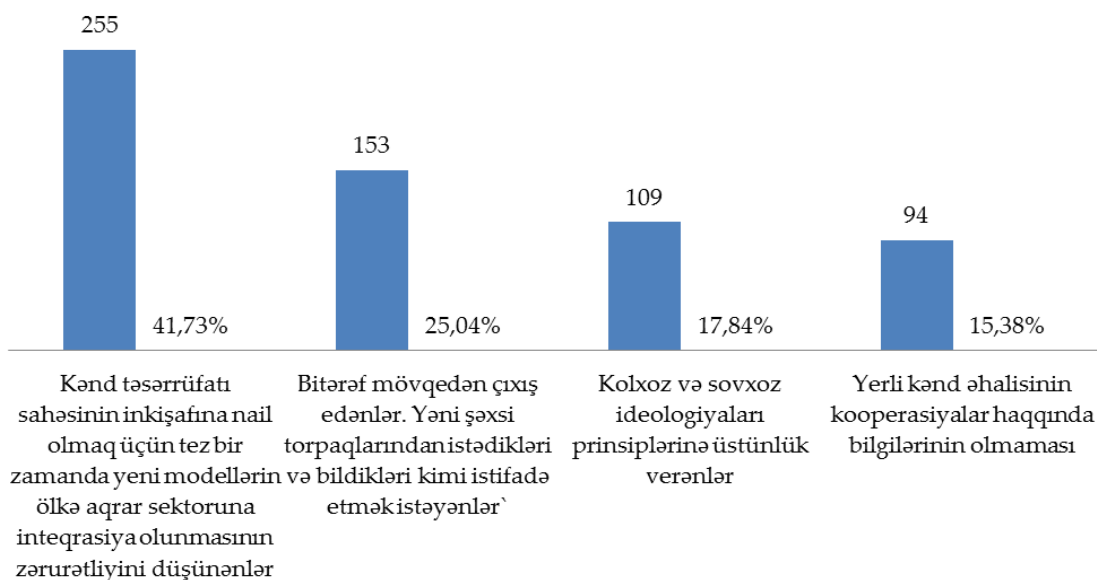
İqtisadçı ekspert Rövşən Ağayev isə qeyd edir ki, kolxoz və sovxozlar mərkəzləşdirilmiş iqtisadi sistem qarşısında sət plan öhdəlikləri daşıyırdı və dövlətin inzibati-idarəetmə sisteminin bir elementi idi. Bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən Kooperativlər isə üzvlərin tam könüllülyünə əsaslanır, bütün yerdə qalan özəl təsərrüfat subyektləri kimi dövlətlə bu qurumları bir-birinə yalnız vergi öhdəlikləri bağlayır.

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi tərəfindən aparılan araşdırmalar da göstərir ki, sözü gedən Qanun kənd təsərrüfatı subyektlərinə şamil olunduğu halda bu sektorda çalışan insanlarda ciddi informasiya qıtlığı mövcuddur.

İstər Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yerli şöbələrində, istərsə də İcra Hakimiyyətlərinin yerli strukturlarında və ya bələdiyyələrdə qəbul olunmuş qərar və qanunların insanlara çatdırılması mexanizmi və informasiya bazası yoxdur.

(Cədvəl 1.)

611 nəfər fermerlər arasında aparılmış SORĞULARIN NƏTİCƏLƏRİ

KƏND TƏSƏRRÜFATI KOOPERASIYALARININ AZƏRBAYCANDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN VACİBLİYİ.

Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyası sisteminin inkişafı iqtisadi, sosial və siyasi vacib bir məsələdir!

Azərbaycan əlverişli iqlim şəraitinə, zəngin təbiətə, geniş düzənliklərə və çoxlu sayda olan su mənbələrinə malik olan bir diyardır. Məhs bu amillər, hələ qədim zamanlardan həmin ərazidə kənd təsərrüfatının inkişafına gətirib çıxarmış, müxtəlif məhsulların yetişdirilməsinin, əkinçilik və heyvandarlığın bir çox növlərinin yaranıb yayılmasını təmin etmişdir. Tarixi inkişafın gedişi prosesində ölkədə əkinçiliyin və heyvandarlığın səviyyəsi getdikcə yüksəlmiş, yeni-yeni təsərrüfat sahələri yaranaraq tərəqqi etmişdir.

Artıq qədim dövrlərdən etibarən Azərbaycanda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları təkcə daxili bazar üçün deyil, həm də mühim ixrac obyektinə olmuşdur. Ölkədə yetişdirilən pambıq, ipək, zəfəran və bir çox digər kənd təsərrüfatı məhsulları qədim karvan yolları ilə dünyanın bir çox qərb və şərq ölkələrinə ixrac edilirdi.

Artıq XIX yüzillikdə kənd təsərrüfatının bir çox sahələri özünün natural xarakterini itirmiş, ticarət əmtəə səciyyəsi daşımağa başlamışdır. Azərbaycan bütün Qafqazın ən iri taxılçılıq, pambıqçılıq, ipəkçilik, tütünçülük və heyvandarlıq mərkəzinə çevrilmişdir.

Lakin postsovet məkanının dağılması, ölkədə aparılan qeyri dəqiq aqrar islahatlar, mülkiyyətçilik prinsiplərinin insanlar tərəfindən düzgün idarə olunmaması son illərdə kənd təsərrüfatında vəziyyətin getdikcə pisləşməsinə səbəb oldu. Respublikanın bu sahədəki böyük potensialı və münbit imkanları lazımınca istifadə olunmadı. Aqrar sahə bütövlükdə böhran və tənəzzül mərhələsinə keçdi. Ümumi

məhsulun orta illik artım sürəti digər keçmiş ittifaq respublikalarından geri qalır, bitkilərin məhsuldarlığı getdikcə aşağı düşürdü.

Ölkə iqtisadiyyatının əsas hissəsinin birbaşa neftdən daxil olan gəlirlərdən asılılığını aradan qaldırmaq məqsədi ilə Respublika rəhbərliyinin təşəbbüsü sayəsində, kənd təsərrüfatı nazirliyinin və digər idarə və komitələrin diqqəti aqrar sektorun inkişafına yönləndirildi.

1995–ci ilin fevral ayında "Aqrar islahatların əsasları" və "Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında" qanunlar qəbul edildi. Bu mühim qanunların həyata keçirilməsi ilk növbədə torpağa mülkiyyət münasibətlərinin yenidən müəyyənləşdirilməsindən əsaslı şəkildə asılı idi. 1995–ci ilin mart ayında Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyası yaradıldı və dövlət torpaq fondunun strukturu müəyyənləşdirildi.

Kooperasiya yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının səy və resurslarının könüllü birləşməsi, mövcud potensiallardan istifadə etməklə ümumi maraqların vahid mövqedən çıxış etməsindən ibarətdir. Kənd təsərrüfatı kooperasiyalarının ölkə iqtisadiyyatının inkişafında önəmli yer tutacağı və aqrar islahatlarda əhəmiyyətli dönüşə səbəb olacağı danılmazdır. Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin yaradılması və müştərək əməkdaşlıq sistemi aqrar istehsal və istehlak müəssisələrinin maraqlarını müdafiə edir və bu sahədə ciddi dəyişikliklərə zəmin yaradır:

- Ərzaq təhlükəsizliyinin aradan qaldırılması;
- Kəndlərdə işsizlik problemlərini həll olunması;
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərə minməsi;
- Resurslardan səmərəli istifadə olunması;
- Bazarda rəqabətliyə davamlılıq və s.

Bu baxımdan da, Milli Məclis müvafiq qərar və qanunlar qəbul etməyə başladı. 15 aprel 2011-ci il tarixdə Milli Məclisin plenar iclasında "Kənd Təsərrüfatı Kooperasiyaları haqqında" Qanun 1-ci oxunuşdan keçmişdir. Sözü gedən Qanunun bəzi məqamları ətrafında müzakirələr davam etdiyindən, onun qəbulu bir qədər ertələnir. Bu Qanun, hər şeydən əvvəl ciddi ictimai müzakirədən keçməli və layihə ictimaiyyətin fikirləri əsasında təkmilləşdirilməlidir. Qanunda elə bir mexanizm işlənilib hazırlanmalıdır ki, yaradılacaq Kooperasiyalar sovet dövründəki kooperasiyaların bərpasına yox, qabaqcıl ölkə təcrübələrinin (Hollandiya, Almaniya, Danimarka, İsrail və s.) yaradıcılıqla Azərbaycana tətbiq etmək fəlsəfəsi üzərində qurulsun və bu Qanun tək-tək şəxslərin mənafeyini yox, məhs ictimai maraqları müdafiə etsin. Qanunun aliliyini təşkil edən məqamlar əmək məhsuldarlığını artırmaq, kənd təsərrüfatı xammalının itkilərinin qarşısını almaq, kəndlinin yetişdirdiyi məhsulun bürokratik maneələrlə üzləşmədən sərbəst, asan şəkildə ixracatını təmin etmək olmalıdır. Kooperasiya kolxoz-sovxoz sistemi yaradılarkən tətbiq olunan üsullarla yox, real könüllülük prinsipləri əsasında olmalıdır. Bundan ötrü həm dövlət və bələdiyyələrə aid olan torpaqlarda iri təsərrüfatların yaradılması, həm də çox xırdalanmış torpaqların birləşdirilməsi istiqamətində konkret maliyyə tutumu olan məqsədli proqramlar hazırlanıb həyata keçirilməlidir.

Milli Məclisin Aqrar Siyasət Komissiyasının sədri E.İbrahimovun fikrincə, əhalinin böyük bir hissəsi onlara verilən pay torpaqlarını əkib-becərə bilmir və ya torpaqdan lazımi qazanc götürmür: "Vəziyyətdən çıxış yolu kooperativlər

yaratmaqdadır. Birinin torpağı, digərinin texnikası, başqa birinin isə pulu olar və güclərini bir yerə toplayıb təsərrüfat yaradarlar, qazanc götürürlər. Ona görə mənə lazımdır ki, başqa bir nəfər də kömək etsin. Yəni onun emal müəssisəsi, saxlama kamerası olsun, aparsın anbarda saxlasın, sonra isə qışda çıxarıb baha satım. Yaxud da, pomidor istehsal edirəm, ancaq istəyirəm ki, ondan şirə hazırlayım. Bunun üçün də emal zavodu lazımdır. Kooperasiya olan zaman bunlar bir araya gəlib bu məsələni həll edə, həm özləri qazana, həm də insanlar ucuz, keyfiyyətli məhsul əldə edə bilirlər. Və ya xüsusi mülkiyyətdə olan fermerlər 2-si, 3-ü bir yerdə birləşir ki, daha güclü olsun. Biri var ki, 5 hektar yeri becərəsən, bunun üçün böyük zəhmət sərf edəsən, yatırım qoyasan, biri də var ki, 100 hektarlarla torpağı becərəsən, həm özün qazanasan, həm də insanlar. Bunun ən optimal və ən düzgün yolu da birləşib kooperativlər yaratmaqdan keçir".

Parlamentin deputatı Ə.Məsimli Qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı deyib ki, bu Qanunun qəbul edilməsi Azərbaycanda aqrar islahatların aparılmasının yeni mərhələsinə kömək edəcək. "Kooperasiya kənd təsərrüfatında gəlirlərin artırılmasına, az xərclərlə böyük mənfəət əldə edilməsinə, kənd təsərrüfatı işçilərinin işinin effektivliyinə kömək edəcək". Onun sözlərinə görə, Avropa ölkələrinin təcrübəsini nəzərə alaraq, kooperativlərin fəaliyyətini maliyyələşdirmək üçün xüsusi statuslu Aqrar Bankların yaradılması zəruridir. Aqrar Bankların maliyyə mənbəyinin Neft Fondundakı pulların bir qisminin ayrılmasına üstünlük verərək yeni kredit təşkilatının formalaşmasını və həyata keçirilməsini iqtisadçı alim fikirlərini belə əsaslandırır: "Neft Fondundakı pulların bir –iki milyard manatını şəffaf və güclü nəzarət mexanizmi yaratmaq şərti ilə "AQROBANK" yaradıb əlverişli şərtlərlə kəndlilərə vermək lazımdır. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsulalarının emalı ilə məşğul olan istehsal sahələri şəbəkəsinin coğrafiyası genişləndirilməlidir. Yerlərdə həmin təyinatda olan və nədənsə işləməyən müəssisələr işə salınmalı, əlavə tələb olunan yerlərdə isə yeniləri tikilməlidir. Əgər belə bir mexanizm yaradıb, aqrar sahəyə ildə 500 milyon manat, üstəgəl torpaqların təmizlənməsi, suvarma sistemi, ekioloji tədbirlərə isə 250 milyon manat yönəldilsə, 2020-ci ilədək qalan 7 il ərzində öz təyinatına görə səmərəli istifadə etmək şərti ilə 5-6 milyard manat təmiz sərmayə qoyub, həm Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyini etibarlı şəkildə təmin edən, həm də xaricə yetərinə kənd təsərrüfatı və onun emalından yaranan geniş assortimentli məhsullar çıxarmağa qadir super aqrar-sənaye kompleksinin yaradılmasının əsasını qoymaq olar. Bununla da, Azərbaycanda kəndlərin dirçəlməsinin yeni mərhələsi başlanar, kəndlərdə qazanmaq imkanı genişləndirilsə, kəndlərdən şəhərə və xarici ölkələrə axın sənəgiyə, bir sıra hallarda isə əks proses başlayar."

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin nümayəndəsi S.Vəliyev "Kooperasiyalar Haqqında" Qanunun qəbulunun tezləşdirilməsinin vacibliyini, eləcə də, həmin Qanunda fermerlərə əhəmiyyətli imtiyazların nəzərdə tutulmasının vacib olduğunu qeyd etməklə yanaşı, hesab edir ki, bu Qanunun qəbul edilməsiylə ölkədə iri fermer təsərrüfatları yaradılacaq və tədarük-satış mərkəzləri fəaliyyətə başlayacaq ki, bu da məhsuldarlığı daha da artırmaqla yanaşı, süni qiymət artımının qarşısını alacaq. "Biz indi çalışırıq ki, Qanun təsdiq edilsin və kooperasiyanı sürətləndirmək lazımdır. Tək bir fermer həm istehsal etdiyi məhsulda çətinlik çəkir, həm də satışda, şəhərə çatdırılmasında problem yaranır. Kənddə 20-30 ailə bu kooperativdə birləşməlidir və adını da həmin məhsulla bağlı fermer, yaxud kooperativ təsərrüfatı qoymalıdır. Bu

böyükdən sonra ortaq problemi həll etmək imkanı olacaq. Yəni, onların hər biri bir az vəsait qoysalar, özlərinə kredit birliyi yarada və istədikləri vaxt ondan istifadə edə bilərlər, nəqliyyat vasitələri alar, soyuducu anbar, emal sexləri tikə bilərlər”.

İqtisadçı ekspert R.Ağayevin fikrincə, Azərbaycanda aqrar sektorun hazırkı durumu kənd təsərrüfatının kooperasiyalaşmasını zəruri edir. Aqrar məhsulların 95 faizindən çoxu ev təsərrüfatlarında formalaşır. Fermer təsərrüfatları yox səviyyəsindədir. Orta hesabla bir ev təsərrüfatına 1,5-2 hektar becərilən torpaq sahəsi düşür. Halbuki dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, fermerlərin sərəncamında 10-15 hektardan az torpaq olduqda həmin təsərrüfatlar rentabelli işləyə bilmir, onların bazar və ixrac yönümlü məhsul istehsalını təşkil etmək potensialı aşağı olur. Kooperasiyalaşma mexanizmi vasitəsi ilə sayı 800 minə çatan kiçik ölçülü ailə-kəndli təsərrüfatlarının konsolidasiyası son dərəcə vacibdir. Azərbaycanda istehlak kooperativləri ilə yanaşı istehsal yönümlü strukturların da formaşdırılması son dərəcə mühümdür. Qonşularımızdan Qazaxıstan və Rusiya xeyli müddətdir kooperasiyalaşma ilə bağlı zəruri hüquqi baza formalaşdırıblar”.

Lakin ekspertin fikrincə, hökumət kooperativlərin yaradılmasına Azərbaycanın ağır vəziyyətdə olan aqrar sektorunu xilas edəcək sehrli çubuq kimi baxırsa, səhvə yol verir: “Əslində hökumət Kooperasiya Qanununa qədər vacib olan başqa Qanunları da qəbul etməlidir. Məsələn, kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi barədə Qanunun qəbulu mühümdür. Həmin sənəddə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin prinsip və istiqamətləri, formaları, xüsusilə də zəmanətli qiymətlərin tətbiqi zəruri olan kənd məhsullarının əhatə dairəsi və qiymətdəyişmənin prinsipləri, ixracın stimullaşdırılması mexanizmləri, aqrar sektorun maliyyələşdirilməsi üçün hökumətin minimum öhdəliklərini orada dəqiq müəyyən etməlidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının kredit kooperativlərinə dair hüquqi mexanizmlərin yaradılmasına da ehtiyac var. Xarici təcrübədə bu cür ittifaqlar üzvlərinin və dövlətin maliyyə dəstəyi ilə formalaşır, əsasən maliyyə-kredit institutlarına çıxışı olmayan xırda istehsalçıların maliyyə resurslarına olan tələbatını ödəyir. Qərbdə bu qurumlara kredit kassaları da deyirlər. İnkişaf etmiş ölkələrin az qala hər kəndində belə kassalar mövcuddur. Onlar rəqabət mühitində xırda fermerlərin iri kapitallı təsərrüfatlar tərəfindən udulmasına qarşı peyvənd rolunda çıxış edir”.

Ekspert Azərbaycan reallığında kənd təsərrüfatı kooperativlərinin effektiv işləməsi üçün daha üç problemin həllini vacib sayır: “Əvvəla, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan istifadəyə bütün fermerlərin eyni dərəcədə çıxış olmalı, həmin torpaqlardan istifadə üzərində ictimai nəzarət imkanları genişləndirilməlidir.

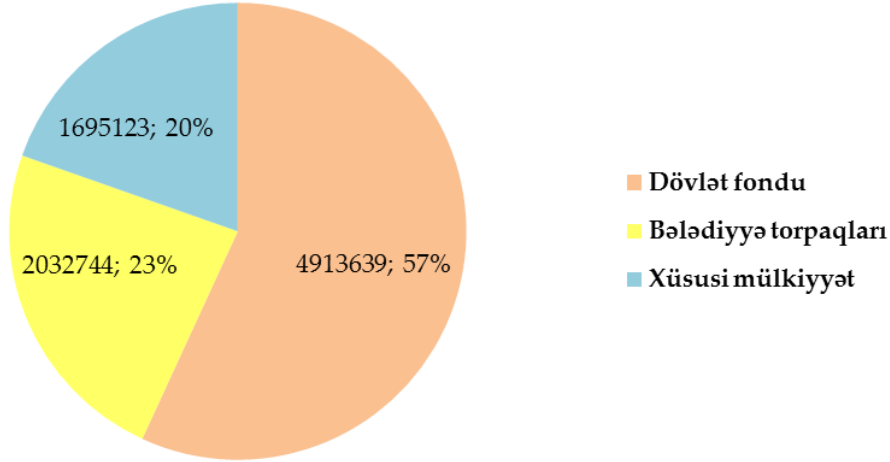
İkincisi, aqrar məhsulların ixrac qabiliyyətliliyinin artırılması üçün anoloji məhsulların idxalına olan gizli maraqlar zərərsizləşdirilməlidir. Bunun üçün rəqabət məcələsinin tezliklə qəbul olunması əsas şərtlərdən biridir.

Nəhayət, fermerlərin maraqlarını müdafiə edən və hökumətin aqrar sahə ilə bağlı qərarlarına təsir imkanları olan müxtəlif birliklərin yaradılması dəstəklənməlidir. Məsələn, bir çox ölkələrdə xırda torpaq mülkiyyətçilərinin, iri torpaq sahiblərinin, süd, ət, taxıl, meyvə istehsalçılarından hər birinin ayrıca assosiasiyaları fəaliyyət göstərir. Hökumət hər il bu qurumlarla rəsmi aqrar sazişlər imzalayır. Həmin sazişdə hökumətin aqrar sektorun problemlərinə dair dəqiq öhdəlikləri müəyyən olunur. Əgər belə mexanizmlər olmaycaqsa, kooperativlərin yaradılması vəziyyəti dəyişməyəcək”.

AZƏRBAYCANIN TORPAQ FONDUNUN STRUKTURU

(Cədvəl 2)

- Vahid torpaq fondu: 8.641.506 ha
- Dövlət fondu: 4.913.639 ha
- Bələdiyyə torpaqları: 2.032.744 ha
- Xüsusi mülkiyyət: 1.695.123 ha

Mənbə: AR Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi

Ümumi **8.641.506 ha** ərazi məqsədli təyinatı və hüquqi rejiminə uyğun olaraq aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır:

(Cədvəl 3. Mənbə: AR Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi)

KATEQORİYALAR	ÖLÇÜ VAHİDİ (ha)
Kənd təsərrüfatlı təyinatlı torpaqlar	4.353.808
O cümlədən : əkinə yararlı (onlardan suvarılan)	1.683.480 (1.106.754)
Yaşayış məntəqələrin torpaqları	260.019
Sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar	350.143
Xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları	393.514
Meşə fondu torpaqları	731.571
Su fondu torpaqları	147.056
Ehtiyat fondu torpaqları	185.094

DEMOQRAFIYA

(Cədvəl 4. Mənbə: AR Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi)

İqtisadi rayonların adları	Əhali	Şəhər əhalisi (nəfərlə)	Kənd əhalisi (nəfərlə)	Şəhər əhalisi (faizlə)	Kənd əhalisi (faizlə)	Əhalinin sıxlığı 1 kv.km-ə
Abşeron	529.100	487.830	41.270	92,2%	7,8%	161
Aran	1.863.500	708.130	1.155.370	38,0%	62,0%	87
Dağlıq-Şirvan	292.000	91.396	200.604	31,3%	68,7%	48

Gəncə-Qazax	1.205.200	558.008	647.192	46,3%	53,7%	97
Kəlbəcər-Laçın	232.900	116.450	116.450	50,0%	50,0%	36
Lənkəran	855.700	643.486	212.214	75,2%	24,8%	141
Quba-Xaçmaz	505.400	171.836	333.564	34,0%	66,0%	73
Şəki-Zaqatala	587.100	162.040	425.060	27,6%	72,4%	65
Yuxarı Qarabağ	628.800	206.246	422.554	32,8%	67,2%	87
Cəmi:	6.699.700	3.145.422	3.554.278	46,9%	53,1%	795

TÖVSIYYƏLƏR

- 1) Sivil dünyada inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübələrinə əsasən fermerlərə subsidiyalar son məhsulun həcminə və keyfiyyətinə görə verilir. Belə yanaşma metodu fermerlərdə ciddi stimula yaradır, həm məhsuldarlığın artmasına, həm də məhsulların keyfiyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir.
- 2) Dövlət fermerlərin yetişdirdikləri məhsulların satışına yardım məqsədi ilə əkindən əvvəl hər növ məhsul üzrə orta qiymət müəyyənləşdirməli və son məhsulun satılmadığı təqdirdə alınmasına zəmanət verməlidir. Belə olduğu halda ölkədə istehsal gücü artır və ərzaq təhlükəsizliyi problemi aradan qaldırılmış olur.
- 3) Ölkə daxilində yetişdirilən bir sıra məhsullar vardır ki, onların istehsalının həcmi artırmaqla respublika əhalisinin tələbatını tam ödəmək mümkündür. Məsələn: Lənkəranda limon, Şəki-Zaqatalada, Tərtərdə taxıl, tütün, Qubada alma, Göyçayda nar, Ağdaşda pomidor və s. Yerli istehsalçıların maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə dövlət hər bir iqtisadi rayon üzrə ayrıca biznes plan tərtib etməli, zonaların yerləşdiyi mühitə və məhsulun çeşidinə görə həmin bölgənin inkişaf proqramını hazırlayaraq dəstək verməklə istehsalı artırmalıdır. Eyni zamanda sözü gedən məhsulların xaricdən axınının qarşısını almaq məqsədi ilə bəzi məhsulların ölkəyə gətirilməsinə limitlər qoyulmalı, limitdən artıq daxilolmalara isə yüksək vergilər tətbiq edilməlidir. Belə olduğu halda dövriyyədə olan valyutanın ölkə daxilindən kənara axınının qarşısı alınmış olur və işsizlik probleminin aradan qaldırılmasına ciddi təkan verir.
- 4) Ölkəmiz tezliklə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmalıdır. Hökumət üzvlüyün gecikdirilməsini məhz kənd təsərrüfatında olan problemlərin fermerlərə ciddi təsir edəcəyi, bazarda xarici malların yerli istehsalçını sıxışdıracağı bəhanəsi ilə izah edir. Lakin bu proses nə qədər gecikəcəksə, yerli fermerlərin rəqabət bacarığını bir o qədər aşağı salacaq. ÜTT-yə üzvlüklə bağlı saziş imzalayarkən məhz kənd təsərrüfatı üçün 10 illik güzəştlər paketini də

imzalamaq olar ki, bu illər ərzində aqrar sahənin rəqabətə davamlılığını təmin etmək olar.

- 5) Kooperasiyaların yaradılmasında ABŞ, İsrail, Almaniya, Danimarka və digər inkişaf etmiş qərb ölkələrinin modelləri öyrənilməli və yerli mühitə uyğun şəkildə tətbiq olunmalıdır. Birgə fermer qrupların (kooperasiyaların) fəaliyyət göstərmələri üçün dövlət əhali arasında ciddi maarifləndirmə, təbliğat-təşviqat kampaniyaları aparmalı, onların könüllü birləşməyə sövq etməlidir. Kooperasiyaları stimullaşdırmaq üçün xüsusi yanaşmaya ehtiyac var: ucuz və uzun müddətli kreditə çıxış, ciddi vergi güzəştləri, güzəştli sığorta paketinin tətbiqi, kənd təsərrüfatında elmi işlərin, innovasiyaların tətbiqinə dövlət dəstəyi, qrantların ayrılması, mütəxəssislərin hazırlanması üçün pulsuz təhsilə çıxış və s.
- 6) Kooperasiyaların inkişafı üçün xarici tərəfdaşların və xarici investisiyaların cəlb edilməsi çox önəmlidir. Çünki, bu hal yeni texnologiyaların ölkəyə gətirilməsinə səbəb olacaq. Bunun üçün hökumət stimullaşdırıcı addımlar atmalı, bu sahəyə qoyulan xarici investisiyalar və gətirilən texnologiyalara vergi güzəştləri tətbiq edilməli və bütün gömrük rüsumlarından azad olunmalıdır.
- 7) Fərdi fermer təsərrüfatlarının xarici investorlarla əlaqələrinə sərbəstlik verilməli və yersiz müdaxilələr edilməməlidir;
- 8) İxracata yönəlik fəaliyyət üçün fermerlərə dəstək məqsədi ilə regionlarda mərkəzlər yaradılmalıdır. Bu mərkəzlər fermerlər üçün internet, tərcümə, və digər xidmətlər göstərməli, xarici tərəfdaşlarla sağlam və normal, daimi əlaqələrin saxlanmasına yardımçı olmalıdırlar. Belə mərkəzlərin yaradılması üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi maliyyə ayırmalı, mütəxəssislərin hazırlanmasına kömək etməlidir.
- 9) Regionlar tarixi məcraya və məhsul bölgüsü üzrə ənənələrinə qayıtmalı, bölgələr üzrə ixtisaslaşma aparılmalıdır.
- 10) Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan istifadəyə bütün fermerlərin eyni dərəcədə çıxışı təmin edilməli və həmin torpaqlardan istifadə üzərində ictimai nəzarət imkanları genişləndirilməlidir.
- 11) Aqrar məhsulların ixrac qabiliyyətliliyinin artırılması üçün anoloji məhsulların idxalına olan gizli maraqlar zərərsizləşdirilməlidir.
- 12) Fermerlərin maraqlarını müdafiə edən və hökumətin aqrar sahə ilə bağlı qərarlarına təsir imkanları olan müxtəlif birliklərin yaradılması dəstəklənməlidir.
- 13) Hər bir iqtisadi regionda məhsuldarlığın inkişafı ilə bağlı hərtərəfli araşdırmalar aparılmalıdır.
- 14) Müasir mühitə uyğun olaraq aqrar sahə üzrə mütəxəssislər yetişdirilməlidir.
- 15) Əhali arasında maarifləndirmə və məlumatlandırmanın aparılmalıdır.

BIBLIOQRAFIYA

- GR Ortmann & RP King: Agriculture Cooperatives I: History, Theory and Problems (Mart, 2007)- <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/10129/1/46010040.pdf>
- Əli Məsimli: Neft Fondundakı pulların 2 milyardını "Aqrobank" yaradaraq fermerlərə ucuz kredit vermək lazımdır (Oktyabr, 2013) - <http://moderator.az/?xeber=35847>
- Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında" qanun layihəsini birinci oxunuşda qəbul edib (Aprel, 2011) - <http://az.trend.az/news/politics/1862258.html>
- Rövsən Ağayev: Kəndlərdə hələ də elə bilirlər ki, kolxoz quruluşu bərpa olunur (Aprel, 2011) - <http://www.azadinform.az/news/a-498.html>
- Eldar İbrahimov: Azərbaycanda kənd təsərrüfatı kooperasiyasının tətbiqi qiymətlərin artmasının qarşısını alacaq (Yanvr, 2012) - <http://az.trend.az/news/society/1981445.html>
- Eldar İbrahimov: Kooperativ yaratmaq kolxoz anlamını vermir (Mart, 2011) - <http://news.milli.az/economy/39952.html>
- Kooperasiya haqqında qanun qəbul olmasa da, sahibkarlar birləşə bilər (Dekabr, 2012) - <http://www.parity.az/layihe/5943.html>

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi

...progressiv ideyalarla inkişafa doğru

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi 1995-ci ildən fəaliyyət göstərən və Şəki şəhərində yerləşən qeyri-hökumət təşkilatıdır. Təşkilatın əsas missiyası Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dəstək verməkdir.

M.Ə.Rəsulzadə 163A, AZ5500

Şəki, Azərbaycan

Tel/Fax: +994 2424 45447

office@uluchay.org

<http://uluchay.org>

Dekabr, 2013
Şəki, Azərbaycan